

Constantin BĂLĂCEANU-STOLNICI
Cristina GLAVCE, Magdalena BERESCU, Adriana BOROSANU

ANTROPOLOGIA ÎNTRE ȘTIINȚĂ ȘI CULTURĂ

Copyright © 2010, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin

Editurii Pro Universitaria

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al

Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Antropologia între știință și cultură / Constantin Bălăceanu Stolnici,
Cristina Glavce, Magdalena Berescu, Adriana Borosanu. - București :
Pro Universitaria, 2010

Bibliogr.

ISBN 978-973-129-608-1

I. Bălăceanu-Stolnici, Constantin

II. Glavce, Cristina

III. Berescu, Magdalena

IV. Borosanu, Adriana

572.1/.4

PREFAȚĂ

Omul încă de când folosea o gândire prelogică lipsită de paradigmele explorării științifice a universului și de când percepea lumea ca un înextricabil amestec de natural și supranatural a fost preocupat de el însuși, de natura și destinul său. De aceea putem spune că începuturile antropologiei se ivesc de la primele licăriri ale conștiinței umane. Putem afirma chiar, că *Homo neanderthalensis* (considerat pe nedrept ca o brută animalică) își făcuse o imagine despre el suficient de complexă ca să-l determine să îndeplinească rituri funerare.

Pe măsură ce veacurile s-au scurs cunoștințele omului despre om au progresat cum o dovedesc anumite reprezentări simbolice sau figurative (gravuri pe os, picturi murale în peșteri sau sculpturi), precum și conținutul unor mituri ce au ajuns până la noi.

E drept că nu cunoaștem prea mult despre această antropologie primordială căci elitele acelor vremuri nu foloseau decât comunicarea orală și prin simboluri grafice greu de decriptat. De altfel, și datele noastre paleoantropologice sunt în mare parte relative căci fosilele se rezumă doar la elementele osteologice, iar artefactele găsite sunt numai cele din materiale care au rezistat timpului (ex pietrele).

Lucrurile se schimbă radical după apariția scrisului în epoca bronzului. Grație acestui formidabil instrument de comunicare, umanitatea dispune de imense arhive ce pot fi consultate. Ele ne dezvăluie preocupările, cunoștințele și interpretările date acestor cunoștințe de oamenii din aproape toate locurile și timpurile istorice. Datorită acestor dezvăluiri putem spune că elitele umanității au adoptat o concepție antropocentristă care este universală dar care evident se exprimă prin modele ce diferă de la cultură la cultură și chiar în aceeași cultură de la epocă la epocă.

Ca o consecință logică inevitabilă acest antropocentrism a generat preocupări antropologice omniprezente în toate populațiile globului. Aceste preocupări au dus inițial la o antropologie lipsită de rigurozitatea cercetărilor științifice de mai târziu. Ea era mai mult un ansamblu de speculații teologice (cu rădăcini șamanice) și filosofice. Desigur că printre rânduri apar și deschideri spre biologic (evidente deja la Aristotel) și spre unele aspecte socioculturale (ca de exemplu în operele lui Homer sau Herodot).

Pe acest fundal s-au conturat preocupări antropologice mai consistente în Europa vestică, carolingiană în urma mării restructurări epistemice prilejuită de Renaștere, Reformă și de colonialism. Atunci se situează rădăcinile antropologiei moderne europene și - poate mai mult decât o coincidență - tot atunci Magnus Hundt inventează termenul de antropologie.

Deși preocupările antropologice sunt atât de vechi antropologia s-a impus greu și tardiv (în secolul al XIX-lea) ca o disciplină proprie. În secolul al XX-lea domeniul antropologiei a devenit unul dintre cele mai vaste și mai complexe ale cunoașterii umane.

Cu toate acestea, chiar în zilele noastre, antropologia este percepută de mulți ca o disciplină restrânsă și stranie ce se preocupă de fosile și silexuri, de schelete și măsurători

ale copului uman și a diferitelor sale componente. Această viziune foarte reduționistă se datorează faptului că multă vreme antropologii se ocupau numai de aspecte biologice predominant antropometrice. De abia în secolul al XX-lea sub presiunea școlilor anglo-saxone antropologia s-a extins și la aspectele socioculturale legate de viața oamenilor. În felul acesta antropologia de azi stă cu un picior în domeniul științelor exacte și cu celălalt în cel al disciplinelor umaniste. Domeniul ei a devenit multidisciplinar, foarte larg, dar și fascinant.

Scopul acestei cărți este să prezinte această antropologie dualistă (biologică și socio-culturală; științifică și umanistă). Ea caută să demonstreze că antropologia zilelor noastre se ocupă de cercetări minuțioase și riguroase, atât în sfera biologicului cât și în aceea a culturii și sociologiei, dar și cu efectuarea de sinteze vaste și complexe care nu se mulțumesc numai cu modele științifice dar și filosofice sau chiar teologice.

Cartea noastră se bazează pe datele devenite clasice din literatură, dar mai ales pe datele moderne obținute și interpretate de cercetătorii streini dar și de cei din școlile românești de antropologie (mai ales cele prezentate de cercetătorii din Institutul „Fr. Rainer” de Antropologie Medicală al Academiei Române). Am folosit deseori date, pasagii și figuri din lucrările noastre anterioare ca și din cursurile predate de unul dintre noi la Universitatea Ecologică din București.

Această lucrare nu se adresează numai antropologilor sau celor ce vor să devină antropologi, ci oamenilor de cultură și de știință care vor să cunoască mai detaliat Omul sub toate aspectele sale.

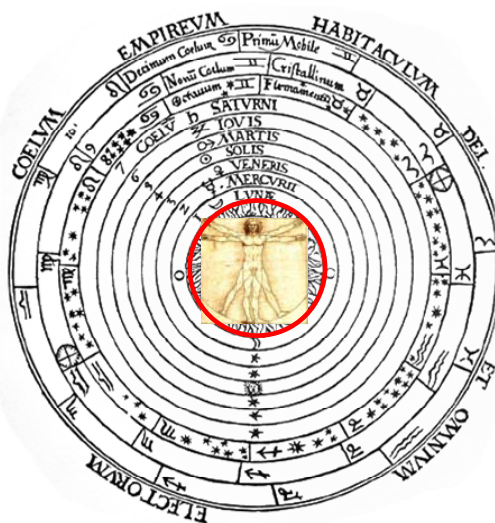
Sperăm să fie și o bază de informații pentru cei ce vor face studii doctorale și post-doctorale în care elementele antropologice sunt prezente.

Ea este rezultatul unei lungi și fructuoase colaborări între Institutul „Fr. Rainer” de Antropologie Medicală al Academiei Române și Universitatea Ecologică din București.

Constantin Bălăceanu-Stolnici

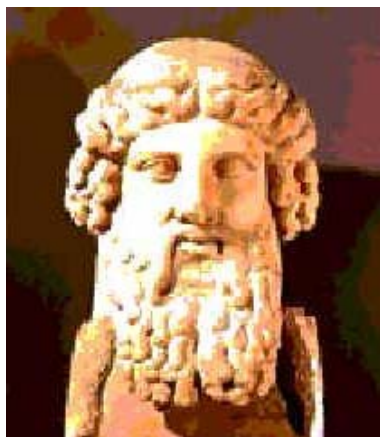
I. GENERALITĂȚI

Cunoașterea umană, așa cum se reflectă în marile sinteze teologice sau filosofice, în sistemele științifice sau în patrimoniul tradițional al populațiilor a avut și are un puternic caracter *antropocentrist*. Celebra frază a lui Protagoras (marele filosof grec de origine tracică din secolul al V-lea î.H.) πάντων μέτρον ἀνθρώπος= „măsura tuturor lucrurilor este omul”) poate servi drept caracterizare a modului cum omul s-a considerat drept centrul Universului în toate vremurile și locurile. De aceea cunoașterea Omului de către om a fost și a rămas unul dintre obiectivele principale ale curiozității lui *Homo sapiens* probabil de la apariția sa. În acest sens Socrate cita – pentru a-și legitima antropocentrismul său filosofic - vestita inscripție „γνωθι σεαυτόν” („*cunoaște-te pe tine însuși*”) pe care cei șapte înțelepți mitici („οἱ ἑπτὰ σοφοί”) ai Eladei (menționați și de Demetrius Phalaereus) au pus să fie înscrisă pe frontispiciului templului lui Apollo de la Delfi.

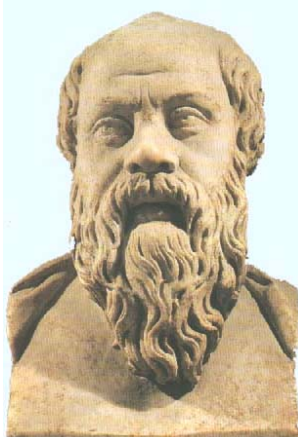

Omul în centrul Universului

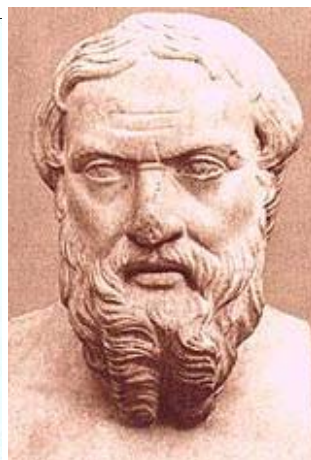
Antropologia, de la „ἄνθρωπος” (anthropos = Om) și „λογία” (logia = cunoaștere, știință), fiind prin definiție cunoașterea Omului sau știința despre Om, rezultă din cele de mai sus că ea există din timpurile cele mai îndepărtate și că oamenii studiau antropologia fără să știe, așa cum „Monsieur Jourdain”, burghezul gentilom a lui Molière vorbea în proză fără să știe, că este prozator. Termenul de antropologie este însă tardiv. El se datorează lui Magnus Hundt (1449-1519) medic, filosof și teolog din Leipzig. Disciplina noastră a fost considerată de Eric Wolf drept „cea mai umanistă dintre științe și cea mai științifică dintre orientările umaniste”.

Protagoras

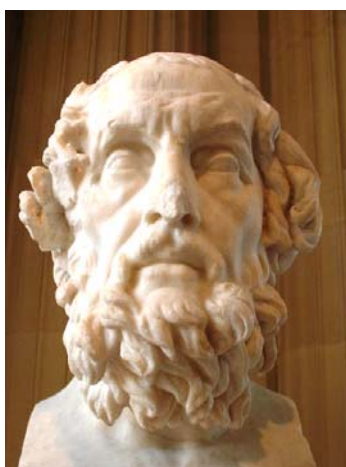
Socrate

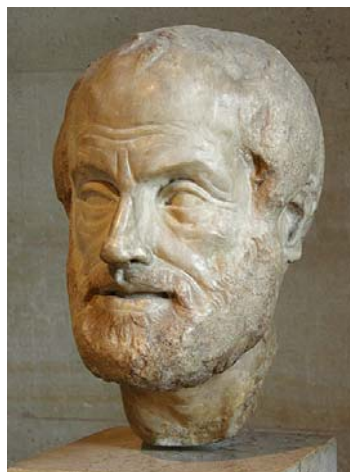
Herodot

Credem că debuturile orientărilor antropologice pot fi regăsite în *cultura șamanică* din Paleolitic. O analiză atentă dezvăluie că în toate modelele spirituale culturale sau științifice despre lume și om găsim o dimensiune antropologică uneori foarte evidentă, alteori ascunsă, apărând numai după un exercițiu de deciptare.

Individualizarea antropologiei ca disciplină de sine stătătoare s-a făcut târziu, lucru care nu trebuie să ne mire căci secole de-a rândul „descompunerea” în orientări, discipline și subdiscipline a domeniului cunoașterii umane și chiar separația între cultură și știință nu au existat.

Homer

Aristotel

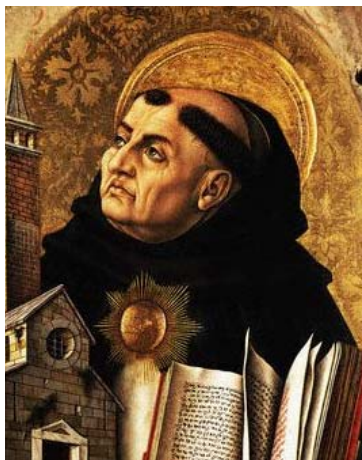
În spațiul nostru cultural european începând din epoca bronzului, primele aspecte antropologice le găsim cum era de așteptat în vechea *Grecie acheeană*. Astfel la Homer (Ὅμηρος,) se pot descoperi considerații antropologice când descrie în Iliada corpurile expediționare venite să lupte la Troia, dar mai ales când prezintă în Odiseea diferitele populații pe care Ulise le întâlnește în cursul periplului lui forțat prin insulele mediteraneene.

În *Grecia clasică*, a marilor cărturari, constatăm emergența elementelor de antropologie din trei domenii de preocupări:

1) reflexia filosofică [Pitagora (Ὁ Πυθαγόρας ὁ Σάμιος), Platon (Πλάτων)] studierea omului [Aristotel (Ἀριστοτέλης)] căruia printre altele îi datorăm termenul de ζῶον πολιτικόν, = animal politic sau socializat și conceptul de cauze materiale) și mai ales

2) explorarea multiculturală pe teren a lui Herodot (Ἡρόδοτος Ἄλικαρνᾶσσεος,) în cursul călătoriilor sale.

De asemenea nu trebuie să uităm că în *Vechiul Testament* se află foarte numeroase elemente de antropologie biologică dar mai ales culturală și multiculturală.

Toma d'Achino

Dante Aligheri

Cultura noastră de azi își are incontestabil rădăcinile în *cultura religioasă creștină* medievală ale cărei baze conceptuale au fost puse de Sfinții Părinți în primele cinci secole ale erei noastre, baze care au fost apoi dezvoltate de scolastica din universitățile catolice în special de Toma d'Achino dar prezentată într-un chip magistral de Dante Aligheri. În contextul acestora se află cuprinsă antropologia medievală care este aproape exclusiv culturală și sacră, aspectele fizice ale corpului uman nefiind luate în considerare. Putem vorbi de o *antropologie teologică* sau *religioasă* ce persistă până astăzi fiind una dintre direcțiile de dezvoltare ale antropologiei. Mai ales biserica creștină sub presiunea evoluționismului, a noilor descoperiri ale geneticii, a ingineriei genetice și a tehnicilor de procreație artificială se află în fața unor probleme antropologice religioase cărora trebuie să le găsească un răspuns ca și la cele privind dezagregarea familiei și la statutul homosexualilor. Acestea se adaugă vechilor probleme privind natura omului, componenta sa spirituală, miturile și riturile, gândirea magică și cea religioasă, a sacrului, raporturile dintre Om și Divinitate etc.

Odată cu marea revoluție *renascentistă* elitele Europei carolingiene impun un salt în domeniul antropologiei.

Acest salt a fost determinat de marea mișcare umanistă a acelei vremi începută în Italia [Pico della Mirandola, Aeneas Sylvius Piccolomini (Pius II), Marsilio Ficino etc.].

În nord (Germania, Anglia, Tările de Jos) umanismul a cunoscut o impresionantă evoluție (Thomas Morus, Erasmus, Melancton, Reuchlin ș.a.) care a deschis porțile antropologiei culturale din secolele următoare.

Vesal

Leonardo da Vinci

Dürer

În același timp în sudul Europei goana după frumos și revenirea la modelele antichității grecoromane, ca și studiile de anatomie (A. Vesal, B. Eustache, B. da Carpi etc.) determinate de ridicarea interdicției de a se face disecții, creează premisele *antropologiei fizice* (sau biologice) legată în special de descrierea anatomiei și precizarea canonului corpului uman (ex. unele desene ale lui Leonardo da Vinci sau A. Dürer). Găsim în stadiul embrionar *antropometria* care începând din secolul al XIX-lea va căpăta un rol central în antropologie, pe care nu și l-a pierdut până astăzi (A. Quetelet, R. Villerme). Până astăzi antropometria este o preocupare prioritară a antropologiei. Ea centrează antropologia fizică.

La aceste influențe s-au adăugat relatările marilor *călători* ca Wilhelm Rubruck, Giovanni da Plan de Carpini sau Marco Polo, precum și *expedițiile maritime colonizatoare* ale lui Bartolomeo Dias, Vasco da Gama, Cristofor Columb, Magelan și alții, care au deschis drumul *demersului intercultural* (cross-cultural) din antropologie, demers ce a evoluat progresiv până în zilele noastre devenind unul dintre cele mai interesante orizonturi ale antropologiei contemporane. Cunoașterea diferitelor culturi și subculturi, ca și comparațiile dintre ele sunt și vor continua să rămână unul dintre subiectele prioritare ale antropologiei contemporane și viitoare. S-a spus chiar că antropologia modernă este o *emergență din colonialism*.

Călătoria lui Marco Polo

Descoperirea Americii

În cursul secolului al XVIII-lea, numit și *Secolul Luminilor* („Zeitalter der Aufklärung”), are loc în special în Franța, Țările de Jos, Germania, Anglia și Statele Unite ale Americii, una dintre cele mai mari revoluții ale gândirii europene. Cărturari ca Spinoza, Descartes (din secolul precedent), Montesquieu, E. Kant, Helvetius, Herder, Holbach, Klopstok, Lessing și alții și suverani ca Maria Theresia, Frederic II și Iosif II proclamă printre altele triumful rațiunii și al demersului științific în detrimentul gândirii magico-religioase, condamnă absolutismul de tip medieval și privilegiile de clasă, susțin ideile liberale și secularizarea. În cadrul acestei orientări se impune *enciclopedia francez* cu Diderot, D’Alembert și mai ales Voltaire.

Descartes

Voltaire

Dimitrie Cantemir

Nu trebuie să uităm că în acele vremuri Dimitrie Cantemir este primul mare cărturar român care are preocupări antropologice.

Asistăm la o emancipare uneori radicală față de impactul modelelor spiritualiste (religioase). În antropologie apar prima oară *modele materialiste* ca cel al lui Julien Offray de La Mettrie (*L’Homme Machine*), care aveau să ducă la materialismul dialectic a lui K. Marx și Fr. Engels. Drumul antropologiei fizice sau biologice ca ramură a științelor exacte este de acum liber. Însă chiar dacă modelul *creaționist* clasic a lui Carol Linnaeus (cel care a realizat clasificarea binominală a speciilor) a fost marginalizat și chiar eliminat (persistă și astăzi doar în unele cercuri), *modelul fixist* nu este abandonat.

La Mettrie

Cuvier

Buffon

Tendențele materialiste se mențin sub două forme:

1. cea strict metodologică sau epistemologică promovată printre alții de Schrödinger, și
2. cea radicală, ontologică susținută de marxism și promovată de orientarea sceptică din SUA.

La cumpăna secolelor al XVIII-lea – al XIX-lea, Georges Cuvier introduce două idei noi care vor fi preluate de antropologia modernă.

Grație *legii corelațiilor formelor* acest mare naturalist a putut reconstitui numeroase specii dispărute pornind de la fragmente scheletice și a „creat” un univers al speciilor dispărute grație *fosilelor* găsite punând astfel bazele *paleontologiei* științifice care este și astăzi un domeniu important al antropologiei.

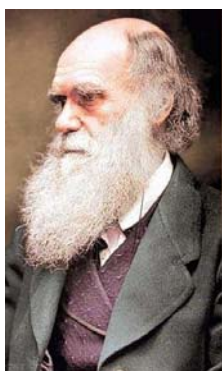
În al doilea rând Cuvier a lansat *teoria catastrofelor* potrivit căreia fauna s-a schimbat brusc de mai multe ori în istoria planetei noastre în urma unor dramatice schimbări în mediu. Menționăm că această teorie după ce a fost respinsă de modelele uniformitarianiste și gradualiste a fost reactualizată în zilele noastre. Astfel dispariția dinosaurilor a fost explicată prin de *teoria impactelor asteroizilor* cu Terra, a lui LW Alvarez iar saltul cultural al lui *H sap sapiens* de acum circa 50-70 mii de ani a fost explicat prin supererupția unui vulcan din Sumatra. De asemenea genetica populațională a arătat impactul asupra evoluției speciilor și a microevoluției evenimentelor din mediu care produc o diminuare importantă a exemplarelor unei specii (fenomenul gâtului de sticlă).

Tot Cuvier a susținut însă ideea existenței de *rase umane inferioare*, care a adus atâtea nenorociri în secolul al XX-lea, bazându-se printre altele pe examinarea și disecarea unei hotentote (Saartjie Bartman 1789-1815) care a trăit ca sclavă în Europa și a fost expusă la Londra și Paris. Astăzi problema variațiilor în cadrul speciei noastre, a definirii științifice a conceptului de *rasă* sunt direcții de bază ale cercetării antropologice. Considerarea ideii de *inegalitate a raselor* umane (promovată printre alții de contele A. de Gobineau, de „Cercul de la Bayreuth” dar mai ales de național socialismul german din secolul al XX-lea) ca fiind o eroare antropologică și o incorectitudine politică sancționabilă judiciar ocupă unul dintre cele mai pline de interes orizonturi ale disciplinei noastre.

La începuturile secolului al XIX-lea nu trebuie să neglijăm *utopia frenologică* dezvoltată în special de Gall și Spurzheim, care a propus o tipologie umană bazată pe examinarea unor „bose craniene” (e drept fanteziste) care corespundeau unor moduli ai cortexului cerebral hipertrofiați ce suportau anumite aptitudini. Cu toată lipsa de suport științific autentic frenologii au descris drumul unei neuropsihologii în care scoarța cerebrală are rolul dominant, drum care este și astăzi extrem de actual.

Lamarck

Darwin

Haeckel